
IBERSKI PUTOPISI POSLIJE OSVAJANJA PERUA I PUTOPISI KAO POLEMIKA KRŠĆANSTVA S ANIMIZMOM

Ivan Pederin, Zadar- Split

UDK: 82-992(=60)(=690)"15/16"

282 : 299.8"15"

Pregledni članak

Primljeno 5/99

Sažetak

U ovom radu čita se u prvom dijelu o putopisima Pedra Cieze de Leóna i Diega de Landa o srednjoj Americi i Peruu u doba neposredno nakon osvajanja tih zemalja, a potom o izuješćima portugalskih brodolomnika koji su se vraćali iz Indije. Autori daju vrlo iscrpan opis ovih zemalja, ustroja carstva Inka, naroda koji su u njemu živjeli, njihovih običaja i prije svega religije koja je igrala važnu političku ulogu u njihovu životu. Iz putovanja je razvidno da su Inke poznavali jednog vrhovnog Boga, kojeg su međutim slabo štovali jer su im mali mjesni bogovi bili važniji. U čestim rasprava oko religije Inke su običavali istaknuti da je kršćanski Bog isto što i njihov vrhovni Bog. Nadalje saznajemo i kako je teklo pokršćavanje ovih naroda. U završnom dijelu čitamo o izuješćima portugalskih brodolomnika. Narodi koje su sretali na putu, odmah su ih i bez razmišljanja napadali. Zanimljivi su prizori čovjekova vladanja pri smrtnoj opasnosti. Neki su bili spremni na svaku niskost samo da se spase, drugi, kojih je bilo mnogo manje, umirali su, uzdajući se u Boga.

Pošto je Cortés osvojio Meksiko, a bilo je već jasno da Amerika nije bila Indija, španjolska je kruna nastojala nastaviti svoja osvajanja. S jedne strane, španjolski su moreplovci nastojali naći prolaz do Indije pa je prema jugu plovio Vasco Nuñez de Balboa. Alonso de Ojeda je s Juanom de la Cosom plovio prema jugu i otkrio zaljev Maracaibo, gdje je vidio sojenice urođenika, pa je tu zemlju nazvao Venezuelom, što je deminutiv od Venecia. Godine 1500. Vicente Jañez Pinzón otkrio je ušće rijeke Amazonas, vjerujući da je to rijeka Ganges. Nakon njega putovali su Alonso Niño, Diego de Lepe, Rodrigo de Bastidas. Srednju Ameriku otkrio je Kolumbo na svojem četvrtom i posljednjem putovanju. Vasco Nuñez de Balboa osvojio je južno more za krunu. Guverner Jamajke Francisco de Garay poslao je Alonsa Pineda da traži tjesnac na jugu, a ovaj je otkrio ušće rijeke Mississippi i nazvao tu rijeku Rijekom Duha Svetoga, Ponce de León otkrio je 1521. Floridu, a Francisco Hernández poluotok Yucatán godine 1517. Diego de Velásquez,

osvajač i guverner Kube poslao je 1518. Juana de Grijalva, koji je otkrio Aztečko carstvo, a 1526. je Vázquez de Aylón tražio prolaz na zapad na sjeveru po nalogu Karla V. Esteban Gómez došao je 1526. po kraljevoj zapovijedi na obale poluotoka Labradora sve do rta Cod, otkrio je ušće rijeke Connecticut, Hudson i Delaware, a onda je Pánfilo de Narváez dobio kapitule od kralja da naseli Novu Španjolsku (Meksiko), Floridu i druge zemlje. Diego Colón je kao novi guverner i opći kapetan Indije dao nalog Diegu Velázquezu da naseljava Kubu zajedno sa svojim tajnikom i blagajnikom Pánfilom de Narváezom, koji je dobio naslov *Adelantado para la conquista de Florida*, ali se pokazao nesposobnim.¹

Sad je Amerika bila više ili manje otkrivena, a kruna ju je željela osvojiti i napučiti. Pokušaj osvajanja američkog kopna napravio je Alvar Nuñez Cabeza de Vaca god. 1527. On je bio, čini se, izvanbračni sin Francisco de Vere, nećaka Pedre de Vere, koji je osvojio Kanarske otoke, i Terese Cabeza de Vaca iz Jérez de la Frontera na jugu Španjolske. Rodio se između 1490. i 1507. Godine 1527. već je bio blagajnik i glavni redarstvenik pohoda na Floridu (*tesorero y aguazil mayor de la expedición a la Florida*), a onda je otišao na pohod u sjevernu Ameriku, koji je završio neuspjehom; samo četiri čovjeka, bosa, odrpana i iscrpljena, uspjela su doprijeti do Meksika pješice 1535., i Nuñez se vratio u Španjolsku, gdje je nagrađen naslovom guvernera Rio de la Plate pa je dobio *capitulación* s naslovima *gobernador, adelantado y capitán general*. Otišao je iz Cádiz u Ameriku 1540. i došao u blizinu Rio de Janeira, koji je osvojio u ime kralja. Onda je otišao u grad Nuestra Señora de la Asunción da bi našao preživjele od pohoda Pedra de Mendoza i plovio uz rijeke Iguazu, Paraná i Paraguay. U Asuncionu je morao ugušiti ustanak naseljenika koji su prigrabili nedopustive povlastice, a onda je pošao na pohod prema izvoru rijeke Paraguay. Smijenjen je u državnom udaru ili dvorskoj revoluciji. Savjet Indija ga je osudio na osam godina tamnice i tu kaznu je izdržao u Madridu. Kad je izašao iz tamnice, imenovan je sucem Vrhovnog suda u Seville gdje je, čini se i umro 1564. Njegovo djelo *Naufragios y Comentarios* nije napisao sam, nego je to učinio njegov tajnik i pisar Pero Hernández, što je, kako naprijed istakosmo, bio običaj koji je nastao u križarskim ratovima. To je bilo djelo u kojem se Nuñez hvalio svojim zaslugama. Imao je uspjeha u službenim krugovima pa je dobio položaj guvernera La Plate. Prvo izdanje tiskano je u Madridu 1547., drugo u

¹ Alvar Nuñez Cabeza de Vaca, *Naufragios y Comentarios*, Madrid, 1984. Roberto Ferrando, Introducción, anche T. H. Lewis, *Spanish Explorers in the Southern United States*, 1935.

Valladolidu 1555. Od tog djela poznata su dva rukopisa, prvi je tiskao Fernández de Córdoba 1555.; a drugo je Fernández de Oviedo uvrstio u *Historia de las Indias, tomo IV. Madrid, 1959.*, a ono se nalazi i u *Collección de documentos inéditos* (Madrid, 1864.-1884.) koje je izdao Pacheco, Cárdenas i Torrez Mendosa potom u knjizi *Histortadores primitivos de las Indias Occidentales*, s mnogo kasnijih izdanja. U našem stoljeću pojavila su se brojna izdanja, godine 1906., 1909, 1911., 1934., 1962. Djelo je godine 1570. prevedeno na talijanski i uvršteno u *Ramusia*, pa na engleski 1571., izdano je u New Yorku, a u naše dane prevedeno je i na francuski 1837. godine.² Ovo bio bio Nuñezov kratki životopis sa pregledom španjolsih istraživanja Amerike.

Ističe se činjenica da je ovaj putopis uvijek smatran povijesnim djelom i izvorom, a ne književnim djelom, premda knjiga ima, kako ćemo pokazati, književna svojstva. Ovdje valja kratko opisati ulogu književnosti u povijesti. Slika svijeta primitivnog čovjeka nije povijesna. Čovjek prebiva na Zemlji stotine tisuća godina, a povijest počinje tek prije manje od 5000, godina što je vrlo malo u usporedbi s dobom čovjekova postojanja na svijetu. Slika svijeta primitivnog čovjeka nije povijesna, a on živi u rudimentarnoj zajednici. No država koja je nastala prije nešto manje od 5000 godina nastala je s književnošću u kojoj je nastala povijesna svijest čovječanstva. Danas poznata književna djela jesu Sveto Pismo, Homerovi epovi i dr. Povjesnica bi dakle bila primitivni oblik književnosti. Vergilijeva *Eneida*, Salustijeva djela, Tacitovi *Anali* i dr., sve su to povijesna djela, a povijesna djela su spomenici rane srednjovjekovne pismenosti, kad su se pisale kronike. Nuñez je napisao jedno povijesno djelo da se pohvali pred kraljem, ali u njemu nalazimo zaokruženu sliku upravo otkrivenog svijeta, koju ćemo sada analizirati.

Pohod na čelu s Pánfilom de Narváezom i Nuñezom isplovio je 17. lipnja godine 1527. iz luke San Lúcar de Barrameda na Kubi prema sjeverozapadnoj Floridi, gdje su se ova dvojica iskrcala sa 140 vojnika i 5 franjevacu prožetih ljubavlju prema bližnjemu, kako je to tražio Bartolomé de las Casas. Nuñez je u tom pohodu bio blagajnik - *tesorero y aguacil mayor*, Alfonso Enríquez, bio je *contador*, a Alfonso Solís *factor*. Uputili su se u unutrašnjost, onda su krenuli lijevo i nastavili putovanje prema zapadu. Jedan dio puta prevalili su morem, a onda su opet zašli u unutrašnjost i stigli u Meksiko. Bio bi to ukratko njihov itinerar. Nisu imali tumača, ali je Nuñez ipak nešto napisao o jeziku urođenika koji je bio aglutinativan, s mnogo reduplikacija, prefiksa i nastavaka. Plural se tvorio s nastavcima.

² Ibid.

Slijedeći Cortésova načela, doznali su nešto o nekoj udaljenoj zemlji Alapache, koja je bila veoma bogata zlatom. Odnosi s urođenicima bili su dobri, oni su im pomagali, davali su im hranu i kukuruz. No, bez obzira na to, putovanje je bilo vrlo naporno, a ni odnosi s urođenicima nisu uvijek bili dobri, pa su izbijali sukobi. Nuñez je opisao zemlju, drveće, a prije svega mnogobrojne teškoće putovanja, onda divljač i zvijeri. Bio je to širok, ne specijaliziran opis, jer cilj pohoda nije bio jasno određen; naprosto je trebalo vidjeti kakva je ta nova i nepoznata zemlja, da bi se zaključilo što dalje. Zbog toga u ovom putopisu nalazimo opis pašnjaka, ribolova, lova i stanovnika. Neki urođenci, poput plemena Alabama, bijahu visoki i snažni, ratnici; drugi su napali pohod i ubili čak 40 vojnika. Neki iz ekspedicije pak umrli su od glada i bolesti. Sudionici pohoda jeli su sve do čega su mogli doći, čak jaja ptica močvarica. Kad bi se razboljeli, urođenci su vjerovali da je to djelo čaranja bijelih ljudi. Nuñez je opisao njihove pogrebne običaje, potom bračne običaje, koji su se temeljili na matrijarhatu. Ženik je roditeljima nevjeste morao darovati divljači i ribe, ali nije smio prijeći preko praga njihove kuće. Trudna Indijanka nije imala odnosa s mužem, a ni nakon porođaja, sve dok dijete ne bi navršilo dvije godine. Djeca su se dojila do dvanaeste godine, a brak je bio rastavljiv. I muškarci i žene bili su goli, ali su pokrivali spolovila; rabili su neke pomasti kojima su mazali lice i druge, za vrhove strelica. Neki urođenci bili su homoseksualci, a neki su uživali opojne droge koje su ih uzbudivale i umanjivale zdravstvene tegobe. Uživanje droga je bilo veoma rašireno. Indijanska plemena bavila su se poljodjelstvom i lovom. Nuñez posvećuje mnogo prostora opisu plodnosti zemlje i pašnjacima. Opisao je tehnike i materijale iz kojih su se proizvodili lukovi i strijele, urođeničke jezike, piće i duhan. Putopis nije anegdotiziran. Među urođenicima su se pronijeli glasovi da su Španjolci sinovi Sunca i vrlo dobri liječnici. Ako bi netko od urođenika umro, Indijanci bi dolazili i molili Španjolce da ne izazivaju daljnja umiranja ili su im nosili novorođenčad, da ih blagoslove; autor je opisao i njihove svečanosti, plesove, jezike, kojih je bilo mnogo. Trgovine nije bilo, a urođenci nisu cijenili ni zlato ni srebro. Nuñez je napravio poneki pokušaj da urođenicima objasni postojanje svemogućega Gospodina koji je prebivao u nebesima, i oni su rado primali te pouke i nosili svoju djecu na krštenje.

Taj pohod bio je veoma nesretan, prava katastrofa, ali se zahvaljujući njemu pojavila slika jedne posve nove i plodne zemlje napućene dobrim urođenicima, koji su ipak bili posve drugačiji od kršćana, kako su Španjolci sami sebe nazivali. Čovjek animist bio je

u svakom pogledu drugačiji i to je dovelo u pitanje univerzalnu sliku o čovjeku kakvu nalazimo u Evanđelju.

Comentarios je putopis koji opisuje putovanje od otoka S. Catalina u Braziliji do Asunción, te pohod na Mato Grosso. Autor želi zainteresirati čitatelja, kako bi tiskao knjigu i prodao je s dobitkom; i izravno se obraća čitatelju, uz napomenu o promjenjivosti sreće. *Que cierto no hay cosas y tiempos y las vueltas de los lectores que las variedades de las cosas y tiempos y las vueltas de la fortuna, las cuales, aunque al tiempo que se experimentan non son gustosos, cuando las traemos a la memoria y leemos son agradables.* Upozorava na učitelja don Carlosa, sina Filipa II. Honorata Juana, pa na proučavanje grčkih i latinskih pisaca. Djelo je posvetio princezi Juani, sestri Filipa II. Ovaj putopis dokazuje da se čitateljstvo više nije zadovoljavalo čitanjem viteških romana, nego je tražilo štivo s osloncem u stvarnosti, koja je dražila maštu, a mnogi su sezali za njim i iz praktičkih razloga, kaneći se iseliti u Ameriku.

Nuñez je opisao isplivljavanje prema Braziliji, plovidbu s mnogo novih čimbenika, koji su zaokružavali sliku pothvata tako što su prikazivali logički sljed događaja. Kad je došao na otok Svetu Catalinu, našao je ondje franjevačke misionare i stupio u prve dodire s urođenicima, koji su bili prijateljski raspoloženi, pa su Španjolci s njima trampili noževe, med, patke, brašno, kukuruz. No, urođenici bijahu ljudožderi. Nuñez je opisao šume s drvećem dobre kakvoće za brodogradnju, divljač, poljodjelske kulture, i to maniok i kukuruz (*maíz y cazabi*), krumpir; spominje velike masne crve koje su urođenici nalazili u šumama trske i jeli, opisuje lov i ribolov koji je u onim krajevima bio od velikog gospodarskog značenja, kao i u srednjovjekovnoj Europi.³ Urođenici su bili gostoljubivi, izlazili su Španjolicima ususret sa ženama i djecom, ne bojeći se da bi im oni mogli učiniti što našao, a Nuñez je vjerovao da će se lako obratiti na kršćanstvo. Katkad bi se našao koji Indijanac koji je govorio što španjolski. Nuñez je dao da se sagrađe brigantine i nastavio svoje putovanje uzvodno do Ascunción. Tamo je naišao na ratoborna indijanska plemena, koja se ipak nisu usudila napasti Španjolce, jer su jahali na konjima. Indijanci su vrlo lijepo postupali sa ženama, čak i ako su bile u ratnom ropstvu. Bili su naklonjeni Španjolicima, a Nuñez je učinio prve korake da ih evangelizira, ali je pritom naišao na teškoće.

Slika koju o urođenicima stječemo na osnovi njegovih putopisa svakako je dobra. Indijanci nisu prikazani kao animisti bez zakona,

³ Ivan Pederin, *Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento*, Studi veneziani, n.s. XXI (1991), str. 373-374.

koji žive gotovo kao životinje, kako ih se prikazivalo u putopisima otkrića, nego kao ljudi bliski Europljanima, koje valja evangelizirati, a kršćanstvo će biti most za sklapanje bratstva s njima. Nuñez je otkrio prostrane i plodne zemlje, koje nisu bile bogate zlatom, ali su obećavale gospodarski procvat budućim naseljenicima koje mogućnosti je i Nuñez nesumnjivo uočio. Pa ipak, obraćanje urođenika na kršćanstvo pokazalo se mučnim pothvatom, jer su postojale jezične prepreke; urođenici su govorili nekoliko jezika, a osim toga nisu ni pokazivali osobito zanimanje za kršćansku vjeru. U srednjem vijeku čitavi su se narodi lako obraćali na kršćanstvo ili na islam; ta su obraćanja uvijek bila politički značajana jer su osiguravala vlast nekog kneza ili dinastije. Dostatan je primjer Rimskoga carstva, koje se tijekom nekoliko stoljeća obratilo na kršćanstvo i na taj se način učvrstilo. Bilo je mnogo lakše vladati milošću jednoga svemogućeg Boga negoli voditi računa o tiraniji i hirovima mnogobrojnih mjesnih božanstava jednog prostranog carstva. Arapima je islam bio jače oružje negoli sablja u stvaranju svojega kalifata. Od brojnih naroda i plemena koja su prodrli u Europu u seobi naroda opstali su smao oni koji su se obratili na kršćanstvo, stvorivši države s vladarima po milosti Božjoj. No, urođenici koje je otkrio Nuñez, nisu još imali države, živjeli su u primitivnim plemenskim zajednicama. Slom aztečke države pokazuje svu slabost animizma kao političko-bogoslovnog sustava.

Autor se kolebao između velikih ličnosti Dvora, kojima je posvećivao svoja djela, i čitateljstva, koje je stvorio izum tiska, a integriralo se čitanjem putopisa koji su mnoge zanimali. Ta se njegova nastojanja isprepleću i Nuñez na kraju opisuje kako je smijenjen nasilno na način da nitko ne može shvatiti zašto je smijenjen. Intelektualni krugovi oblikovali su se čitajući njegove putopise, stvaralo se javno mnijenje o događajima koji su se zbivali u prekomorju; čak je nastajalo tržište knjiga, i sve to potkraj XVI. st., da bi se uočilo u XVIII. st.⁴

S druge strane, osvajanje Amerike nije više tražilo samo hrabre moreplovce, poznavatelje astronomije, konkvistadore i dobre upravljače novoosvojenim zemljama kakvi su bili Cortés i Pizarro, nego učenjake koji će biti u stanju uočiti i proučiti probleme otkrivenih zemalja i dati kruni preporuke. Tako je s Nuñezom nastao tip

⁴ *Geschichte der deutschen Literaturkritik (1730-1980) mit Beiträgen von Klaus L. Berghahn, Russel A. Berman, Peter Uwe Hohendahl, Jochen Schulte-Sasse und Bernd Zimmermann*, herausgegeben von Peter Uwe Hohendahl, Stuttgart, 1985.; Klaus L. Berghahn, *Von der klassistischen zur Klassischen Literaturkritik, 1730-1806*, str. 16-17. O trgovini knjigama i čitateljstvu Rolf Engelsing, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500-1800*, Stuttgart, 1974.

primijenjenog znanstvenika antropologa kojeg je kruna priznala, što su poslije, u XVIII. st., nastojali postići svi pisci.⁵

Pedro de Cieza de León napisao je dvije knjige - *La crónica del Perú*, i *Il señorío de los Incas*. Rodio se između 1518. i 1520. u Llerenaiju u Španjolskoj, a njegovi roditelji preselili su se u Sevillu gdje je Pedro dobio neko obrazovanje jednog bilježnika Cazalla. U Ameriku se uselio kad mu je bilo samo 13 godina. Bio je vojnik nižeg čina i poduzeo je nekoliko putovanja u Peru 1547. Umro je 1560. *La crónica del Perú*, izdana je 1563., a poslije su izašle i druge knjige, koje je proučio Antonio de Herrera y Tordesillas kako bi napisao svoju *Historia de los hechos de los castellanos en tierra firme e islas del Mar Oceano*(1601).⁶

U *La crónica del Perú*, autor je počeo s uvodom (*Dedicatoria*), u kojem je pokazao svoje poznavanje klasične književnosti. Kaže da pisac ovakve kronike mora pisati kao Tito Livio da bi opisao zemljopis, zemlju, pučanstvo, životinje, ptice, ribe, bilje. On se drži kanona klasičke književnosti, želeći pružiti što potpuniju sliku osvojenih zemalja. Potom ističe podvige i slavne bitke koje su Španjolci izborili u Americi. U ovom putopisu se ističe piščeva osoba, isto kao što i Nuñezova ličnost ostaje u pozadini. U ovom putopisu nižeg časnika koji je slijedio tragove velikih osvajača dolazi do izražaja smisao za veličinu i sjaj karakterističan za baroknu književnost. U prvom poglavlju Cieza ističe napore putovanja, glad i žeđu koje su morali podnijeti ovi veliki osvajači. Istodobno osuđuje zlodjela koje su neki španjolski vođe počinili nad urođenicima, čime su izazvali oružane ustanke potlačenih. Potom osnivanje novih gradova uspoređuje s Didoninim osnivanjem Kartage, te osnivanjem Rima i Aleksandrije. Putopis ima neke značajke kronike, što je

⁵ *Literaturwissenschaften und Sozialwissenschaften 3. Deutsches Bürgertum und literarische Intelligenz 1750-1800*, herausgegeben von Bernd Lutz, Stuttgart, 1974.; Hans J. Haferkorn, *Zur Entstehung der bürgerlich-literarischen Intelligenz und des Schriftstellers in Deutschland zwischen 1750 und 1800*, p. 140-141.

⁶ Manuel Ballestrero, *El señorío de los Incas*, Madrid, 1985. Introducción, Povijest Herrere potom je bila nanovo objavljena 1730. te prevedena na latinski kao *Descriptio Indiae Occidentalis*, Amsterdam, 1622, te kao *General History* u Londonu, 1740. Ove činjenice pripovjedio je na njemačkom Ulderico Faber koji se zapravo zvao Uilrich Schmidel, a bio je vojnik u španjolskim oružanim snagama i prevedene na španjolski kao *Historia e descubrimiento del Rio de la Plata e del Paraguay*, 1749. Potom Barco Centenera, *Argentina, o Historia del Rio de la Plata desde el descubrimiento hasta el año 1581*, Lisboa, 1602. Vidi također i Ruy Díaz de Guzmán (rođen u Paragvaju 1554.), *La Argentina, o Historia de la conquista z del descubrimiento del Rio de al Plata*. Ovaj je poslao rukopis knezu Sidoniu u Medinu, no jednu je kopiju dao općini u Asunciónu odakle je iz arhiva bio ukraden 1747.

uvjetovano vremenskim razmakom, Cieza je pisao u doba nakon osnivanja najvažnijih kolonijalnih gradova i uprave kolonija. Nakon što je opisao uvjete plovidbe od Paname do Perua, prelazi na opis Indijanaca, animista. Među njima bio je raširen homoseksualizam, ali su hramove opsluživale svete djevice, poput vestalki u Rimu. Potom opisuje indijanski način života, pa ptice, ribe, velike mačke, koje su i za čovjeka mogle biti opasne. Urođenici su bili goli, ali su pokrivali spolovilo - *las partes deshonestas*. Strelice su premazivali otrovom, no usprkos tome bili su vrlo loši vojnici. Imali su po nekoliko žena, a nasljeđivali su ih sinovi glavne žene. Pokojnike su pokopali s mnogo hrane i raznih predmeta te s njihovim živim ženama. Autor malo piše o sebi, kaže samo da se nalazio u pratnji i službi suca i guvernera Juana de Vedille. Opisuje podneblje, godišnja doba prikladna za putovanje, krajolike. Među peruanskim urođenicima, točnije u današnjoj Kolumbiji i Ekvadoru bilo je rašireno ljudožderstvo. Indijanski *caciques* otimali su u osvojenim zemljama žene za zadovoljstvo. Djecu koju bi s njima imali pojeli bi kad bi navršila 12 ili 13 godina, a onda bi pojeli i njihove majke. Ratne zarobljenike ubijali bi i pojeli. Njihovu kožu ispunili bi pepelom da bi ona onako ispunjena nalikovala na živa čovjeka. Nekim indijanskim vojnicima ponudili su kuhanog mesa. Oni su ga pojeli, a onda su na dnu lonca našli ljudsku ruku. Mrtvaci bi se izložili vatri da im se ocijedi mast, a onda bi došli članovi njihovih obitelji i pjevali tužbalice. Mrtvo tijelo omatali bi u sukno i sušili ga godinama. Tek onda bi ga pokopali. Kumirima su žrtvovani živi ljudi, i to tako da su se otvarale grudi i vadilo bi im se srce. To je stvaralo teškoće kod evangelizacije, jer se franjevci nisu uvijek usuđivali poći u njihova sela, bojeći se da bi ih mogli pojesti. Djevojke su u pravilu imale predbračne ljubavne veze. Ako bi čovjek umro bez djece, nasljeđivala su ga djeca ženine sestre. Velikom poslasticom smatrali su meso još nerođene djece, pa su trudnim ženama otvarali trbuh, vadili dijete, pojeli bi ga, a onda bi pojeli i majku. Žrtvovani bi morao oboriti glavu, pa bi ga ubili udarajući ga po glavi. Oni koji su trebali biti pojedeni nisu molili za milost. Španjolci su pljačkali grobove jer je u njima bilo zlatnog nakita. Indijanci bi se opijali, ženili su se svojim sestrama i nećakinjama. Vojnici koji su kretali u rat ukrašavali bi se.

Cieza je bio među prvima koji je primijetio da je Ptolomejeva slika svijeta zastarjela. Indijanci su govorili različitim jezicima, što je stvaralo teškoća jer tumača nije bilo. Svi urođenici vjerovali su u zagrobni život, koji je bio bolji od ovozemaljskog. Pa ipak, država Inka bila je dobro organizirana. U zemlji je bilo mnogo Sunčevih hramova, ali su se štovala i stabla, hridine itd. Sunčev kult bio je proširen u Meksiku i u Peru i bio je znak uljudbi koje su imale

državnu organizaciju i poznavale pojam povijesti. Sunce se tu pojavljuje kao vrhovno uransko božanstvo, atmosfersko božanstvo plodnosti, muž ili pratitelj velike ktoničke, lunarne ili vegetalne majke, katkad i kao otac nekog božanstva vegetacije. Ovaj korak od štovanja Stvoritelja do štovanja boga plodnosti korak je od svemoći, transcencije, nebeske nenadmašivosti prema dinamizmu, intenzitetu i dramatismu atmosferskih likova plodnosti i raslinja.⁷ Sunce je bilo glavno, ali ne i jedino božanstvo; svijet kakvim ga vide animisti je decentralizirani svijet, u kojem se vrhovni Bog povukao i upravljanje svijetom prepustio svojoj djeci. Ona nisu svemoguća, ali su u svakom slučaju moćnija od čovjeka, pa on tim bogovima mora prinostiti žrtve. Žrtve ili ljudožderstvo uspomena su na prvobitno mitsko ubojstvo.⁸

Potom Cieza opisuje poljodjelstvo urođenika, voće, sočivice, vinograde, pamuk, stoku, lov. Ljudi su se bavili zanatstvom, žene su obrađivale zemlju. Jezik Inka morali su znati svi, no u Peruu se govorilo nekoliko jezika. Glavni grad bio je Cusco. U novoosvojene zemlje slali su se naseljenici (*mitimas*), da nadziru nove podanike. Premda su najviše štovali Sunce, svi su znali za postojanje jednoga najvišeg Boga, kojeg su nazivali Ticibiracoché; vjerovali su da čovjek ima besmrtnu dušu, a mnogi su se obraćali na kršćanstvo. Na drugim mjestima svećenici su štovali jednog vrhovnog Boga, Pachacama, Stvoritelja, koji je po mišljenju svećenika Inka bio isto što i Bog kojeg su štovali kršćani. Španjolci su međutim opljačkali njegov hram. Djeci su davali imena trava, ptica ili riba, i to tek u dobi od 12 ili 13 godina. Inke su imali dobru vojnu organizaciju, sa skladištima hrane i vojnih potrepština i dobro uređenu upravu. Čarobnjaci su pretskazivali budućnost činovnicima i tumačili nebeske znakove. Carstvo Inka stvoreno je osvajanjima prije dolaska Španjolaca. Španjolci su počinili mnoga zlodjela u Peruu što je izazvalo ustanke, u kojima su Španjolci razarali indijanske kumire. Prvi kršćanski grad u Peruu bio je San Miguel.

Njihove žene bile su lijepe i rado su išle sa Španjolicima. One se nisu udavale kao djevice, pa je prije braka djevojka morala imati odnose s mnogim muškaracima. U nekim dijelovima majka bi djevojci potrgala himen u nazočnosti rodbine. Ovi običaji počivaju na uvjerenju da je ženska spolnost jača od muške, pa je *ruptura himenis* čin kojim se želi umanjiti opasnost od prvoga bračnog koitusa i susreta s tom vrlo snažnom spolnošću. *Ruptura himenis* obavljala bi

7 Mircea Eliade, *Traité d'Historie des Religions*, Paris, 1970. Par. 36,37, p.115-117.

8 Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, 1963. str.119, 133.

katkad neka stara žena ili neki svećenik.⁹ Indijanci su poznavali i razdoblja spolne apstinencije. Cieza je vjerovao da je u Peruu bilo muškaraca koji su imali odnosa s majmunicama, a jedna Indijanka imala je odnos sa psom pa je rodila čudovište. Životinje se doživljavaju ne kao bezumna stvorenja, nego kao čovjekov partner, često osobitih sposobnosti i snage.

Cieza je opisao kulture biljke koke, čije su lišće svi žvakali. Koka je utajivala osjećaj gladi. Cieza nije znao da je koka narkotik. Opisao je rudnike srebra i soli, gradnju kuća, način odijevanja. Suprostavljao se nazorima da su urođenici životinje, to više što su se mnogi obraćali na kršćanstvo kao jedan cacique usprkos đavlu koji se na nj nabacivao kamenjem i urlao da bi spriječio njegovo obraćanje. Kršćani su bili mnogo jači na bojišnici jer im je, tvrdi Cieza, Bog pomagao.

Cieza je nastavio s opisom Perua u djelu *El señorío de los Incas*, opisujući carstvo Inka u pretkolumbovsko doba. To je bilo carstvo koje su razdirali ratovi. Inke su znali za Boga Stvoritelja svijeta, koji je bio otac bogu Suncu, ali je utjecaj đavla ipak bio velik, pa su zbog toga Španjolci morali razoriti sve hramove. Inka, što će reći gospodari, smatrali su sebe sinovima Sunca. Cieza je opisao njihove postove, te obrede završetka postova, kad bi jedan svećenik žrtvovao neku životinju i podijelio njezino meso, koje se jelo sirovo, u znak da će neprijatelj na taj način pojesti meso pobijedenih, ako se oni budu dali pobijediti. Obred se dijelom sastojao od plesa, i od obreda inicijacije i dokazivao je duhovnu čvrstinu.¹⁰ Carevi su se okruživali pjesnicima čija je zadaća bila zabilježiti povijesne događaje, bitke, careve ženidbe i općenito slaviti djela careva. Pjesme se nisu zapisivale, jer Inke nisu poznavali pisma, nego su se pamtile i pjevale. Svaka dolina imala je svoje pjesme. Zemlja je obilovala zlatom i srebrom. Inke su sagradili brojne ceste, čitavu cestovnu mrežu. Cieza je opisao njihovo stočarstvo i stoku, *vicuñe*, odnosno *llame*. Inke su bili i dobri poljodjelci; osvajali su nove zemlje, često i bez rata i uvodili u te zemlje poljodjelstvo i stočarstvo, pa porezni sustav, koji je Cieza također opisao. U doba mira višak hrane dijelio se siromasima i bogaljima. U podjarmljene zemlje slali su se guverneri i naseljenici iz vladajućeg naroda, da spriječe ustanke i prošire nove metode zemljoradnje, kulture kukuruza i koke, koja je bila veoma rasprostranjena. Naseljenici su organizirali i obranu od neprijateljskih ljudožderskih plemena, napućivali su nova područja i u prvo

⁹ G. van der Leeuw, *La Religion dans son essence et ses manifestations*, Phénoménologie de la Religion, Paris, 1970. Par. 29.1.p.225.

¹⁰ M. Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, 1963.p.161162.

vrijeme nisu plaćali poreza. Inke su imali sustav teklića, koji su odsjedali u drvenim kućicama pokrivenima slamom. Bio je to učinkovit poštanski sustav. Cieza je zamijetio razliku između novoosvojenih zemalja i barbarskih krajeva, a i razliku između osvojenih zemalja i matičnih zemalja Inka, te priznaje da je Carstvo Inka bilo dobro organizirano te da njime dobro upravljalo, ali da su Španjolci razorili tu državu. Inke su se suprotstavljali ljudožderstvu i imali su dobre svete zakone. No ipak, nisu ukinuli ljudsku žrtvu. Svete djevice koje su opsluživale hramove, *manaconas*, novačile su se iz najuglednijih obitelji, no morale su čuvati djevičanstvo, a ako ga ne bi čuvale, ubili bi ih. Ljudi određeni da budu žrtvovani vjerovali su da će ići u jedno od četiri neba njihove mitologije, gdje će služiti bogove, pa bi se dali ubiti bez otpora, čak su zbog toga bili sretni. Prije smrti bi pjevali, a onda su ih ubijali uz pjesmu svećenika. Poslije smrti smatrani su svecima. Žene bi se prije obreda žrtvovanja okitile svim svojim nakitom, a onda bi ih ubili i pokopali da odu služiti đavla, *Gerancaurea*. Kumire se pitalo o budućnosti. Ljudske žrtve objašnjavaju duboku potrebu čovjeka da se žrtvuje, ali objašnjavaju i Isusovu žrtvu; Isus, naime nije tražio tko će ga zamijeniti na križu. Uzimajući na sebe grijeh svijeta, on je ukinuo ljudsku žrtvu.

Svi žitelji glavnog grada Cuzca uživali su čast plemića - *anacuzco*. Cieza je naučio jezik Inka.

Slika Perua, koju donosi Cieza, zastrašujuća je, sve ako je Peru i bio dobro organizirano carstvo. Uvjeti u kojima je živjelo njegovo pučanstvo bili su nepodnošljivi, ljudožderstvo je bilo veoma prošireno, a neprojeni poroci objašnjavaju potrebu Mojsijeva zakonika i Isusovih preporuka da ljubimo bližnje. Božanstva Inka nisu bila spora na srdžbu i spremna oprostiti kao Gospodin u Starom zavjetu, a njihov jaram nije bio blag. Indijansko društvo množenje nije smatralo svojom vrhovnom dužnošću, djece je bilo malo, a roditelji su jeli vlastitu djecu i njihove majke. Animističke vjere Inka ne poznaju zapovijedi Božje Adamu i Evi da se množe i napuče zemlju i rade u znoju lica svoga: *Multiplīcabo aerumnas tuas, et conceptus tuos; in dolore paries filios, et sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* (Genesis, III. 16). *In sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia pulvis es et in pulverem reverteris.* (Genesis, III. 19). Zahvaljujući tim razlikama, Španjolci su mogli napučiti Ameriku svojim naseljenicima jer je u Španjolskoj bilo djece i previše. U društvu Inka više se ističe spolna raskalašenost negoli ljubav prema djeci.

Cieza je napisao svoja djela uz mnogo spominjanja klasičnih pisaca i događaja iz rimske povijesti, ali Europi je otvorio pogled u nove svjetove i do kraja demontirao Ptolomejevu sliku svijeta i

kozmosa i općenito povijesnu sliku svijeta koja je početak povijesti tražila u dolini Nila. U laičkoj europskoj povjesnici pojavila se slika Španjolaca kao razbojnika koji su razorili ovo sjajno carstvo da bi se domogli zlata naroda Inka, što je samo dijelomično točno. Zapravo, laička povjesnica smatrala je vjeru i crkvu samo kulturnom ustanovom, a ne čudorednim čimbenikom, pa je zbog toga uglavnom prešućivala vijesti o ljudožderstvu, o ljudskim žrtvama i slično. Ovdje vrijedi i duhovno naslijeđe iluminizma koje je sve što je izvan Europe smatralo boljim i bolje uređenim negoli u Europi, kojoj se traže samo mane. Tako se gledalo izvaneuropski svijet, sve ako su prosvjetitelji u dnu duše i smatrali da je Europa ipak onaj najljepši svijet.¹¹

Za razliku od Nuñeza, način na koji Cieza pripovijeda nije osoban, a to će reći da on ne opisuje događaje koji su se zbili na njegovim putovanjima, napore, opasnosti i sl., a ne stavlja ni svoju ličnost u središte zbivanja. O njegovoj osobi imamo samo vrlo oskudne vijesti. Cieza baca pogled unatrag i na taj način otvara put povijesnom duhu i tradicionalizmu XVII. st., koji se razvio u sjeni Tridentskog Sabora. Njegov doživljaj putovanja zapravo je povijesni doživljaj, a tako i njegove knjige. U njima se osjećaju raspoloženja Tridentskog sabora. Knjige su s povijesnog stajališta, pak, bliske suvremenoj povjesnici, jer nastoje prikazati sve oblike života i kulture ljudi u danom razdoblju, od života careva do poljodjelstva i stočarstva u najudaljenijim krajevima tog prostranog carstva, potom običaje spolnog i društvenog života, vjeru i sl. To upućuje na Herodotov način pisanja, premda nema podataka da ga je Cieza čitao. Njegove knjige postale su pobuda povjesnici, no zasigurno su puno više od pukog izvora.

Isti povijesni duh prožimlje i putopis Diega de Lande *Relación de las cosas de Yucatán*. Diego de Landa živio je na poluoatku Yucatánu, danas u Meksiku, oko godine 1560. i svoju je knjigu napisao prema usmenim vijestima koje su urođenici donosili njegovu tumaču Gasparu Antoniu Chii. Knjigu je napisao 1566., kad se vratio u Španjolsku, a rukopis je poslije odnesen u Méridu. Neputpuni rukopis danas se čuva u Real Academia de la Historia u Madridu i prvi ga je izdao opat Charles Etienne Brousseau de Boubourg u Parizu godine 1864., ali samo u dijelovima i na temelju dijelomičnog rukopisa iz 1616. Knjiga je potom objavljena u Madridu 1881. Alfred

¹¹ Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIIIe siècle de Montesquieu à Lessing*, Paris, 1963. p. 14, 27.

Tozzler izdao je ovaj rukopis u Londonu 1941., a do danas je izašlo 7 izdanja.¹²

Diego de Landa rodio se 12. studenoga 1524. u uglednoj obitelji u Cienhuentesu (u Guadalajari) i stekao je dobro obrazovanje. Stupio je u franjevački red i otišao u Ameriku, gdje je bio gvardijan samostana u Méridi (Yucatán), a 13. rujna 1561. Postaje i provincijal. Landa je bio čovjek krut i fanatičan, smatrao se braniteljem vjere i napadao animizam, koji je poslije proširenja kršćanstva u tim kajevima ponovno pojavio pa je i Landa tu i tamo nalazio kumire poprskane krvlju, što je značilo da se nastavljalo žrtvovanje ljudi. Animistički kultovi preživjeli su ispod pokrivača kršćanske liturgije. Landa se vratio u Španjolsku 1566. i onda ponovno otišao u Meksiko 1574./75.¹³

Landa je u svom djelu opisao topografiju toga kraja. Počeo je s opisom obale koju je promatrao s broda što se približavao obali. Obala je bila niska i močvarna, a podneblje vruće i sparno. Potom Landa opisuje noviju prošlost poluotoka Yucatána. Prvi je na nj stigao Gerónimo de Aguilar godine 1511. sa svojim odredom. On je Cortésu služio kao tumač i pomagao mu širiti Evanđelje. Aguilara i njegove ljude napali su indijanci, savladali ih i zatvorili u tamnicu, gdje su ih toville. Onda su ih žrtvovali kumirima i pojeli. Neki su uspjeli uteći iz tamnice i dojaviti te strašne vijesti Španjolcima.

Landa potom prelazi na opis građevina koje su gradili Maje i na njihovu povijest. Njihova država ugasila se prije dolaska Španjolaca. Opisao je njihov kalendar, pismo, astrološko praznovjerje, papir koji su izrađivali od neke biljke i na kojem su pisali u okomitim stupcima. Ovi spisi pokazali su da su Maje imali zakone protiv zločina, a osobito protiv preljuba. Prekršitelja bi ubili tako da bi mu na glavu bacili velik kamen, no mogao je biti i pomilovan. Preljubnice su smatrane sramotnima, a tko bi silovao ženu, bio bi kamenovan. Landa je potom opisao zavist i suparništvo španjolskih osvajača, njihove spletke, spletke kubanskog guvernera Diega Velásqueza protiv Cortésa, Francisca Monteja, koji se borio da dobije nalog da osvoji Yucatán, indijanske ustanke protiv njega, njegove zločine. No Landa pritom napominje da su i Židovi ušli u Obećanu zemlju ubijajući. Potom prelazi na opis evangelizacije urođenika. Luis Villalpando napisao je katekizam na jeziku Maja, no uskoro su počela trvenja između franjevaca i španjolskih osvajača, koji su htjeli samo zlato i perez, dok su franjevci ustajali protiv poroka urođenika,

¹² Služio sam se izdanjem koje se temelji na izvornom rukopisu Diego de Landa, *Relación de las cosas de Yucatán*, Edición de Miguel Rivera, Madrid, 1985.

¹³ *Ibid.*, Miguel Rivera, Introducción.

odnosno protiv štovanja kumira, rastave braka, pijanstva, trgovine robljem. Franjevci su shvatili da se Evanđelje ne može širiti ako se ne nauči jezik Maja i njihovo pismo, pa Landa o tom pismu dosta govori u svojoj knjizi. Biskupom Yucatána postao je Francisco Toral de Ubeda, koji je u Meksiku već bio 20 godina. Landa je opisao kako su urođenici gradili kuće i pokrivali ih palminim lišćem. Opisao je njihov fizički izgled. Indijanci su bili visoki i jaki, a na svečanostima bi obojili lice. Opisao je i njihovu prehranu. Osnovna hrana bio je kukuruz, no lovili su mnogo divljači i lovili ribu. Stoka su im bile svinje i perad koji su dovezeni iz Španjolske. Opisao je njihove plesove, glazbala izrađena od kostiju, zanatstvo koje nije poznavalo obrade kovina, medicinu, koja je bila isprepletana s vraćanjem, a liječnici su bili čarobnjaci. Landa je opisao njihovo oružje, poljodjelstvo i zemlju koja je bila zajednička, poljodjelska oruđa. Indijanci su bili vrlo gostoljubivi. Landa opisuje njihovu matematiku. Rano su se ženili i udavali, a brak je bio dopušten i sa šurjakinjama, sa svom majčinom rodbinom, ali ne s tetkama i maćehom. Udovac ili udovica nije se smio oženiti mjesec dana, preljubnici bi se svezali i predali mužu da im se on osveti. Poroci su bili česte krađe, ubojstva, krivokletstvo i bludnost. Ljudi određeni za žrtvu odvođeni su u dvorište hrama, gdje bi im tijelo obojili plavom bojom. Onda bi počeo jezoviti ples oko nekog stupa. Svećenik bi izbacio strelicu u njihovo spolovilo, čak i ako bi žrtvovana osoba bila žena, krvlju žrtve namazao bi lice kumira, a onda bi živom čovjeku izvadio srce iz grudi i stavio ga na pliticu. Meso žrtve pojelo bi se, a ono što bi ostalo, pokopalo bi se u dvorištu. Katkad bi žrtva živa bila bačena u zdenac.

Žene su bile lijepe i pokrivale su grudi. Kad bi žena dobila trudove, došla bi joj čarobnica i stavila lik kumira Ixchela pokraj njezina kreveta. Taj idol stvarao je djecu. Mrtvi bi se oplakivali, a za njihovo dobro bi se postilo; u usta bi im se stavljao kukuruz i novac, da im posluži na drugom svijetu; izrađivali su se kipovi pokojnika, a u staro doba njihove su se lubanje čuvale u kućama. Maje su vjerovali da postoji raj gdje se dobro jede i pije i pakao, gdje duše žive u studeni i oskudici. Landa je vrlo detaljno opisao kalendar Maja. U njihovoj slici svijeta i kozmosa četiri boga nosila su nebeski svod da ne bi pao na zemlju. Bogovi su se štovali u svečanostima koje bi trajale po mjesec dana. Obredi su se obavljali da se zadovolje bogovi, inače bi se oni mogli osvetiti tako da pošalju ljudima glad i zaraze. Landa je završio svoju knjigu slaveći Gospodina Starog zavjeta zato što je stvorio zemlju lijepu kao Yucatán, s prekrasnim stablima, i ustvrdio je naposljetku da su urođenici na dobitku dolaskom Španjolaca, koji su im donijeli svinje, kokoši, koze, konje i mule,

potom kovine i novce, sve ako su i izvršili mnoge zločine nad njima. Španjolci su im, napokon, donijeli Evanđelje.

Landino iskustvo bilo je povijesno iskustvo slično Nuñezovu, ali s više prostora posvećenog građevinama i pismu Maja što može podsjetiti na opise Italije koje nešto kasnije nalazimo u putopisima Fynesa Morisona i Thomasa Coryate.¹⁴ Landa je kao i Nuñez dao potpunu sliku uljudbe Maja, koja je bliska suvremenim povijesnim djelima što traže podatke u bilježničkim knjigama. No on je posvetio više prostora opisima umjetničkih djela, a ona se nisu oslanjala na rimsku i grčku tradiciju, kako je umjetnost Italije opisana kod putopisaca XVII. st., nego su potjecala iz udaljene i tajanstvene uljudbe, koja će temeljito biti proučena tek u XX. st., kad je znanost utvrdila da su na Yucatánu živjeli ljudi 8000 godina prije Krista. Kako su pokazala arheološka istraživanja Richarda S. MacNeisha, Maje su bili zemljoradnici i trgovci, njihova je država bila utemeljena na rodbinskim vezama, njihova je vjera bila animistička i opravdavala je vrhovnu apsolutističku vlast vladajućih slojeva. Maje su štovali pretke i stvorili kronološku kozmoviziju, polazeći od astroloških zapažanja i aritmetičkih proračuna. Negdje oko godine 590 u zemlji se učvrstila vlast nasljednih dinastija, porasla je važnost ratnih bogova kojima je valjalo žrtvovati ljude.¹⁵ Ovo je djelo, kao mnoga druga putopisna djela, djelovalo kasno, vjerovatno zbog Španjolske kolonijalne politike, koja je posvuda vidjela špijune i nije rado izdavala rukopise putopisa, a ako ih je izdavala, onda su to bila prerađena i skraćena izdanja.

Jacinto de Carvajal putovao je po srednjoj Americi i o tome napisao putopis o otkriću rijeke Apure - *Descubrimiento del río Apure*. Rodio se oko godine 1567. u Estremaduri i bio je dominikanac u samostanu San Paolo u pokrajini Bética. Nije poznato kad je otišao u Ameriku. Putovao je u svojstvu vojnog kapelana odreda kojim je zapovijedao Miguel de Ochogaria. Putopis je napisao po nalogu, ali je priznao da su njegove sposobnosti pisca veoma skromne. Njegov rukopis otkrio je Pascual Gazanos prije 1883. i knjiga je izdana o proslavi obljetnice otkrića Amerike, da bi se predstavila

¹⁴ Fynes Morison (1566-1630), *An Itinerary written by Fynes Moryson Gent. (...) containing histen yeers travell (...)* (London, John Beale, 1617). Thomas Coryate (ca. 1577-1617) *Coryat's crudities hastily gobled up in five moneths travells (...), newly digested in the hungry aire of Odcombe (...)* (London: William Stansby, 1611). Vidi također antologiju *The Fatal Gift of Beauty, The Italies of British Travellers, An Annotated Anthology*, Manfred Pfister (ed.) Amsterdam - Atlanta, GA, 1966.

¹⁵ Rivera, *Introducción*, str. 14-16.

jedna nova slika španjolske kolonijalne povijesti.¹⁶ Carvajal se smatrao članom pohoda i kao takav se predstavio čitatelju. Njegov putopis nije prema tome osobni putopis, nego kolektivni doživljaj. Počinje sa stihovima posvećenima guverneru i općem kapetanu Franciscu de Espinosi. Slijedi uvod, *Dedicatoria*, s rečenicama pretovarenim baroknim ornatom a siromašnima porukom. Na kraju uvoda ističe da Indijance valja podvrći kruni i nekoliko puta citira stihove iz Biblije. Njegov tekst nije vizija događaja koji su se zbili u prošlosti, kao knjige Cieze i Lande; Carvajal je svoja poglavlja podijelio prema danima putovanja (*Jornada primera* itd.) s pohvalama kralju Filipu IV. kao branitelju vjere, poslije čega slijede hijerarhijske pohvale guvernerima, crkvenim knezovima i sl. sve uz obilno citiranje psalama. U putopisu govori o robama koje bi se mogle izvoziti niz rijeku i posvećuje mnogo prostora raspri oko obraćenja urođenika na kršćanstvo, koje da je ipak valjalo strogo kazniti zbog ustanaka i izdaja. Potom Carvajal navodi povlastice koje je Ochogarria dobio za svoje zasluge. Prema tim povlasticama, samo su njegovi brodovi mogli ploviti tom rijekom.

Carvajal je opisao pojedinosti polaska i opremu, što pothvatu daje stupanj i važnost, a potom značaj kolektivnog iskustva. Opisao je plovidbu uz pjesmu ptica koje su pjevale gotovo kao anđeli. Sve to pripovijeda uz česte citate iz Djela apostolskih i svetoga Tome Akvinskoga. Svijet koji je Carvajal otkrio u ovom putopisu bio je idilični svijet viđen očima seoskog svećenika u njegovoj nedjeljnoj propovijedi. Svijet se vidi gotovo kao eden ili perivoj ili vrtovi oko dvorca u Aranjuezu ili Pardo. Nad tim perivojem nalazi se kupola sa zvijezdama, šuma nudi obilje divljači članovima pohoda. Krajolik je neki *locus amoenus* španjolske *poesia italianizante* zlatnoga vijeka španjolske književnosti poput pjesama Garcilasa de la Vege. Taj krajolik prožet je piščevom vjerom da će Indijanci uskoro prihvatiti kršćanstvo. Indijanci, kojih je bilo mnogo, a bili su i ljudožderi, nisu ipak napadali pohod. Carvajal je opisao njihove rane običaje: ukras *macana* koji se davao samo ratnicima što su ubili barem tri neprijatelja, pogrebne običaje, grobove u koje se stavljao nakit i oružje, naricaljke s gozbama i alkoholnim pićima. Mrtvaci su se pokapali u sjedećem položaju, a udovice su se mogle ponovno udati, ali tek nakon isteka jedne godine. Na kraju tog razdoblja mrtvacu bi se iskopalo, njegove kosti oprale bi se i potom spalile.

Ovaj ne baš dobro napisani putopis pokazao je rastuću važnost književnosti, a osobito čitanja Biblije. Putopisna književnosti sada

¹⁶ Jacinto de Carvajal, *Descubrimiento del río Apure*, Edición de José Alcina, Madrid, 1985. Introducción

nastoji osvojiti više i obrazovane staleže, što je jasan znak da je važnost putopisa rasla.

Španjolske djelatnosti bile su ponajprije osvajanje Meksika pa potom Perua i istraživanja dvaju Amerika, a manje plovidba. U svojim osvajanjima Španjolci su tražili prije svega zlato i srebro da plate svoje vojnike i održe sjaj velike europske sile. Ove drage kovine iz temelja su uzdrmale bankovni sustav u Europi pa su talijanske i hrvatske banke i njihove tehnike uskoro postale zastarjelima. Tada se u srednjoj i zapadnoj Europi pojavila banka kuće Fugger.¹⁷

* * *

Španjolska osvajanja snažno su odjeknula i izazvala zavist dvorova u Londonu i Parizu, to više što je u ugovoru u Tordesillasu svijet bio podijeljen na interesne sfere samo između Španjolske i Portugala. Uskoro je počelo suparništvo Španjolske i Engleske u Americi pa je preko Atlantika krenuo Walter Raleigh i o tome napisao *The Discoverie of the Large, Rich and Bewtiful Empire of Guiana, with a Relation of the Great and Golden Citie of Manoa (which the Spaniards call El Dorado) and the Provinces of Emeria, Arromaia, Amapaia and other Countries, with their rivers, adioyning Performed in the yeare 1595. by Sir W. Raleigh Knight, Captaine of her Majesties Guard, Lo. Warden of the Stanneries, and her Hignnesse Lieutenant generall of the Countie of Cornewall (Imprinted at London by Robert Robinson 1596).*

Raleigh je bio mornar, vojnik i dvorjanin, no bio je i pjesnik, a pjesništvo je za nj bio dodatni ukras renesansnog čovjeka i renesansnog pojma potpune ličnosti, a njegove djelatnosti na raznim poljima stvorile su njegov lik pisca, no književnost je za nj uvijek bila sporedni proizvod djelatnog života i preporuka njegovih planova i prijedloga. On je pisao jer je želio nešto hitno reći. Rođen 1554. počeo je kao dvorjanin i zadobio kraljičinu milost, ali je time stekao i zavidnike, koji su ga optuživali da je bezbožnik, spletkarili i optuživali ga da namjerava svrgnuti kralja. Sam je bio spletkar, a protiv njega su spletkarili pa je i završio 1618. na stratištu, tako da je XVII. st. bilo žrtva stuartske tiranije.¹⁸

Raleigh je poput španjolskih istraživača bio prožet željom da nađe što više zlata i u tom smislu on je naprosto išao tragovima Cortésa, pokazujući u svojoj pustolovnosti mnogo manje originalnosti i mnogo

¹⁷ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti staroga europskog bankarstva*, Split, 1996. (Radi se o složenoj povijesti pozajmljivanja počevši od Babilona sve do osnivanja engleske banke - Bank of England).

¹⁸ Agnes M. C. Latham, *Sir Walter Raleigh*, 1964., str.7-10.

manje vezanosti uz znanost. U tom smislu Raleigh je bio naprosto provincijalan, ali vrlo uporan, pa je tražio zlato gdje god se moglo naslutiti da ga ima. U uvodu (*To the Reader*) on je čitatelja napravio svojim povjerenikom, kojeg je uza se vezao strašću za otkrivanjem novih zemalja i rijeka punih zlata. Pošto je uvodom na taj način vezao čitatelja uza se, opisao je putovanje, pristajanje u španjolskim lukama u Americi, pa u Gvajani podrazumijevajući pod Gvajanon i današnju Venezuelu. Španjolce je opisao kao naklonjene trgovanju s Englezima. Odnos jednih i drugih nije bio neprijateljski, a Amerika je bila toliko velika da je tu bilo mjesta za mnoge europske sile. Onda su započeli njegovi dodiri s Indijancima preko tumača (*Indian interpreter*) koji je s njim putovao iz Engleske. O njegovoj ličnosti Raleigh ništa ne kaže. O Indijancima je znao uglavnom ono što je mogao pročitati u španjolskim putopisima Pedra Cieza de Leóna, i Francisca Lopeza, pa je o Gvajani napisao samo da se nalazi istočno od Perua i da je veoma bogata zlatom. Sa zavišću je opisao kako je Francisco Pizarro opljačkao blago cara Atahalipa u Peruu i koliko je tu bilo zlata i srebra. Raleigh je dobro znao što zlato može, pa je tako siromašni kastiljski kralj u malo godina postao jednim od najmoćnijih u Europi. On je potom opisao manja španjolska i poneka francuska istraživanja na tim područjima, jer su veća istraživanja i osvajanja već bila prošlost. O tome je doznao raspitivanjima na licu mjesta, a sva su ta istraživanja bila prožeta vijestima o nalazištima zlata, koje je iz temelja izmijenilo prilike i odnose u Europi. Raleigh ne piše o revoluciji bankovnog sustava izazvanog inflacijom dragim kovinama, malo o zlatu kojim su se plaćale sve brojnije i sve jače armije, a više o zlatu kojim je španjolski kralj podmićivao državni aparat drugih zemalja, pa i Engleske, i nalazio obavještajce u tom aparatu. Potom je Raleigh opisao načine na koje je opskrbljivao svoje brodove hranom i drugim potrepštinama i plovidbu uz rijeku Orinoco, pišući i o njezinim pritokama. Pisao je o žiteljima u tom porječju i osobito o njihovim međusobnim odnosima i odnosima prema Španjalcima nastojeći naći saveznike u neprijateljima Španjolaca i podatke o mjestima gdje se može naći zlata. Pisao je i o opasnostima od Indijanaca ljudoždera, *Canibals*, ljudožderskog plemena pa je tako u većinu europskih jezika uveo novu riječ za ljudožderstvo. Većina tih plemena bila je na vrlo niskom stupnju razvoja, nisu još bili poljodjelci nego lovci i obično su ratovali među sobom. Raleigh je opisao njihovo oružje, a osobito otrov kojim su mazali vrhove svojih strijela. Taj otrov se proizvodio od korijenja biljke *tupara*. Od njih je doznao o plodovima prašume koji su bili jestivi, pa su ih sada skupljali i Englezi da nahrane posadu svojih brodova. Osim toga, Englezi su skupljali i jeli jaja nekih kornjača,

lovili ribu, divljač koju je tu i tamo Raleigh i opisao. Trgovao je s urođenicima i od njih kupovao zlato i mlade žene. Nešto dalje Raleigh opisuje Španjolce kao pohotnike koji su tražili mlade žene za zadovoljstvo, a sebe i svoje ljude kao vrlo suzdržljive glede ulaženja u spolne odnose sa indijanskim ženama. Potom Španjolce opisuje kao okrutnike da bi se urođenci mnogo radije povrgnuli vlasti engleske krune negoli španjolske. Tu i tamo opisao bi neki lijepi krajolik s lijepim i šarenim pticama, te pijeve ptica, kao i poneku životinju, ali samo ako je bila opasna poput aligatora, koji je prožderao nekog mornara.

Ovaj putopis prijedlog je vanjske i ratne politike Engleske, koja se tada suprotstavljala Španjolskoj. Raleigh je smatrao da Engleska ne treba slati vojsku u Francusku da se bori protiv Španjolaca, nego da treba stvoriti baze u Americi i onda prekinuti španjolsku pomorsku trgovinu. Engleska je trebala početi ostvarivati taj plan tako da osnuje baze u onom dijelu Južne Amerike koji nisu još bili zauzeli Španjolci, a to je područje rijeke Orinoco. Raleigh je vjerovao da se iza gustih prašuma današnje Venezuele nalazi tajno i bogato kraljstvo Inka što su izbjegli pred španjolskim osvajačima što nije bilo točno, a došao je do toga zaključka na osnovu španjolskih putopisa.¹⁹ Na taj je način Raleigh stvorio privlačno štivo, koje je uskoro prevedeno na latinski, nizozemski i francuski pa je izlazilo u mnogo izdanja.²⁰ Bio je to početak engleskog kolonijalizma

Slika svijeta iz putopisa španjolskih osvajanja ponajprije je slika čovjeka animista koji je naš brat, odnosno kojeg valja obratiti na kršćanstvo da bi postao naš brat, da ne bi više bio ljudožder. Osim toga, u španjolskome putopisu došlo je do revizije Ptolomejeve slike svijeta i kozmosa. Potom, to je slika carstava bogatih zlatom koja se osvajaju u slavu krune i njezine moći. Slika svijeta u Raleighovom putopisu pak mnogo je siromašnija i jednostavnija. On dijeli Indijance na one o kojima piše malo ili ništa i one koji su neprijatelji Španjolcima; piše loše o Španjolcima, iza čega očigledno stoji zavist. Zemlju stavlja u prvi plan, a to je zemlja u kojoj ponajprije valja tražiti zlato, a zlata tamo ima, a onda hranu, da bi se moglo preživjeti i naći zlato. Raleigh je distanciran u promatranju Indijanaca, ne postavlja pitanje njihova obraćenja, dopušta da oni žive po svojim običajima, a ako hoće surađivati s Englezima protiv Španjolaca, utoliko bolje. Raleigh i Francis Drake bili su sa svoje strane jedan od ugaonih kamena engleskog nacionalizma, koji je, kao i španjolski, saživljen s kolonijalizmom i sa sjajem države i krune, no engleski je

¹⁹ Ibid. str. 17,22.

²⁰ Ibid. str. 25.

kolonijalizam i nacionalizam u usporedbi sa španjolskim hladniji i sebičaniji. Svijet je bio otkriven kao prostor za pljačku, ali taj otkriveni svijet jako je djelovao na stvaranje novih odnosa među europskim državama, pa je tako jedan ispodprosječni putopis poput putopisa Waltera Raleigha mogao odigrati natprosječnu ulogu u razvitku engleskog državnog nacionalizma i kolonijalizma. Značajka je nacionalizma zapadnoeuropskih kolonijalnih sila što u svojim kolonijalnim osvajanjima vide veličanstveno djelo, koje ih stavlja iznad svih ostalih naroda.

* * *

Portugalski kolonijalizam je međutim nastojao osnovati baze u istočnoj Indiji, da bi se ondje trgovalo mirodijama. Portugalci su pritom slijedili načela ugovora iz Tordesillas iz godine 1493. Portugalci su bili prije svega moreplovci, pa je tako poslije Vasca da Game, koji je oplovio Rt dobre nade godine 1500. Pedro Alvares Cabral otkrio slučajno Brazil, dok je njegovo brodovlje plovilo prema Indiji; godine 1505. Portugalci su sagradili luku u Moçambique, sagradili su utvrde i baze u istočnoj Africi, osvojili Hormuz, Sokotru i Mascat, potopili muslimansko brodovlje kraj Dina, osnovali su godine 1510. Gou, i postali velikom silom, koja je pljačkala sve do čega je došla. Trgovali su mirodijama, robovima, ulagali novce dobivene tom trgovinom u Englesku, sve do 1580., kad su poslije smrti mladog kralja Sebastina u jednom križarskom pohodu protiv Arapa u sjevernoj Africi (1578.) i gašenja domaće dinastije postali dijelom Španjolske. Njihova trgovina nije bila trgovina privatnih tvrtki, nego trgovina krune. Osim toga, to je bila trgovina vezana s gusarenjem i nasiljima svake vrsti. Gusarenje se proširilo po svim morima pa su tako Englezi opljačkali Pernambuco, Azorske otoke, pa čak i luku Faro na jugu Portugala, Nizozemska je 1595. poslala admirala Cornelija Houtmanna s brodovljem u Indiju i on je protjerao Portugalce s otoka Jave, Sumatre i s Moluka. Nizozemci su osnovali naseobine i u Braziliji. Portugalsko kolonijalno carstvo iscrpljavalo se i raspadalo zbog španjolske okupacije Portugala. Kad je Portugal 1640. ponovno stekao državnu nezavisnost, samo je donekle mogao rekonstruirati svoje kolonijalno carstvo iz doba prije gubitka državne nezavisnosti. Ovo nam kaže i o odnosu Španjolske i Portugala. Španjolska, koju je ujedinilo središnje kraljevstvo Kastilija smatra se pozvanom da objedini čitav iberski poluotok i ostvari njegovo jedinstvo (*unidad iberica*) što je Portugal doživljavao kao opasnost, pa i kao nacionalnu katastrofu.

Sve to nam kaže da su portugalski putopisi putopisi moreplovaca, a izdao ih je Bernardo Gomez de Brito kao *História trágico-marítima*

em que se escreven cronologicamente os naufragios que tiverão as naos de Portugal depois que se poz em exercicio a navegação da India(1735). Putopisi sadržani u ovom zborniku obsežu razdoblje od 1552. do 1602.

Prvi putopis opisuje brodolom galijuna *São João* god. 1552. Brodom zapovijedao Manoel de Sousa Sepúlveda. Brod je isplovio u Cochinu 3. veljače 1552., da doveze mirodije. Na povratku ga uhvati nevrijeme, vrlo snažni udari vjetra izazvali su brojne havarije, pa je plovidba postajala sve teža. Kapetan se posavjetovao s časnicima i oni odluče napustiti brod, a brod se nasukao s teretom mirodija koje su bile dijelom vlasništvo kralja, a dijelom privatno vlasništvo. Brodolomci su se domogli afričkog kopna. Među njima bilo je 180 vojnika i 320 robova. Nastojali su dobiti namirnice od urođenika. Hodali su i hodanje je bilo mučno, jer vode nije bilo, a ni hrane, pa su se hranili sirovim školjkama. Naišli su na neke Kafere, koji su im dali malo hrane jer su bili više lovci negoli poljodjelci. No, njihov kralj ponudi im da mu pomognu u ratu protiv susjednog plemena, a ako ne učine, on će napasti Portugalce. Kapetan je odbio i otišao do nekog drugog kralja, koji ih je razoružao i potjerao dalje. Sad su brodolomci morali hodati bez hrane i vode. Kaferi su do gola svukli kapetana i njegovu ženu, koja se branila. Njezin muž Manuel de Sousa joj je savjetovao da se ne brani, jer u Jobovoj knjizi stoji da goli izlazimo iz majčine utrobe i goli ćemo biti pokopani. Onda je kapetanova žena umrla, kapetan ju je dugo gledao, a onda je iskopao grob rukama u pijesku i pokopao je. Otrčao je u šumu i nitko ga više nije vidio. Napokon je slučajno naišao neki drugi portugalski brod i ukrcao brodolomce.

Drugi putopis opisuje konvoj od pet brodova koje je kralj Ivan III. poslao u Indiju, gdje je guverner bio Alfonso de Noronha. Brodovljem je zapovijedao Manuel de Menzes. Isplovili su po povoljnom vjetru, ali je autor istaknuo da su zadovoljstva ovoga svijeta kratka, što spada u okvir tridentske pobožnosti. Uskoro je počelo nevrijeme, kapetan je morao baciti dio tereta u more, posada je pala na koljena i molila se Gospi, te uspjela zaustaviti prodiranje vode u brod za neko doba. No onda je vjetar ojačao, mornari su požurili kapelanu da se ispovjedi i sad su svi hodali po palubi s križem u rukama. Jedna katarka je pala i slomila nogu jednom mornaru, pa se iverje kosti prosulo po palubi s koštanom srži. Škrinje s broda plutale su oko broda. Samo 44 Portugalaca i 100 robova uspjelo se spasiti na obalu i uskoro su počeli pregovori bez tumača s Kaferima i trampa dobara i hrane. No počela su i neslaganja među onima koji su se spasili. Oni su se podijelili u dvije skupine, jedna oko kapetana, druga oko kormilara. Usljedila je nestašica i glad, počeli su sukobi s Kaferima, koji su

nastojali pokrasti brodolomce. Brodolomci su slijedili tragove slonova kako bi našli vodu. Jedna skupina odvojila se od kapetanove skupine. Sad su odjednom počela vrijediti druga pravila u odnosima među ljudima, u kojima kad više nije vrijedilo plemstvo ni vojni čin. Autor je opisao smrt kapetana Fernãa d'Alvaresa Cabrala kao smrt nekog kršćanskog mučenika. Kafera je bilo sve više, ali su se bojali vatrenog oružja. Portugalci su se molili Bogu i svetom Petru, zazivali su smrt kao milost Božju, uspoređivali su se sa Židovima koji su bježali iz Egipta. Glad je bila tolika da je jedna prethodnica ubila nekog crnca i pojela ga, ali su ih potom odmah ubili drugi crnci. Jedan dječak nije više mogao hodati, otac ga je blagoslovio i napustio. Onda su se svi predali Kaferima, koji su im dali jesti neku divljač. Živjeli su u nekim kolibama, a noću su dolazili lavovi, napadali ih i odvlačili ljude. Jedan otac morao je gledati kako mu je lav ugrabio sina. Samo 20 od 320 brodolomnika uspjelo je 2. travnja 1555. doći u Mozambik, gdje su se počele pjevati mise zahvalnice za njihovo spasenje.

Treći putopis opisao je odlazak i brodolom broda *Conceição*, koji je isplovio od *Suzne obale* u Belému. Negdje oko Rta dobre nade uočili su zelenkastu boju mora i znali da se u blizini nalazi podmorski ponor. Vjetar je jačao, ptice su se spašavale na brod, posada se počela moliti Gospi. Padali su jedni drugima u zagrljaj s raspelom u ruci. Došlo je do brodoloma i brodolomci zaplivaše na obalu. Sukobljavaju se oko izbora novog glavara. Don Alvaro de Ataída, unuk grofa de Castanheira je poštovan, ali premlad da bi bio vođa. Jedan od brodolomaca sjetio se da je na brodu zaboravio novce i vraća se, ali uzalud. Dom Alvaro svima uzimlje novce i oružje, ali vođa uskoro postaje Duarte Rodriguez, bira se i odbor od tri čovjeka za podjelu oskudne hrane i autor je u tom odboru. Lovi se riba, ptice, traže se trave i korjenje, jedu se kozice, kornjačina jaja, organizira se procesija i kapelan propovijeda. Stega se održava, nitko ne krade male pričuve hrane u 54 mjeseca koje su brodolomci proveli na tom otočiću. Onda su sagradili neki brodić i stigli do Indije, gdje su ih urođenici opljačkali, ali je njihov kralj s njima dobro postupao. Tako su stigli u Cochín.

Četvrti putopis je opis brodoloma broda *São Paulo*, kojim je zapovijedao kapetan Rui de Melo da Câmara. Kao i obično, autor je predstavio kapetana i časnike i počeo s citatom iz Biblije, a potom opisao isplavljanje iz Beléma prema Braziliji 20. travnja 1560. Brodovljem je zapovijedao admiral dom Jorge de Sousa. Za opisa plovidbe autor je spomenuo biblijskog Joba kojem je Gospodin dao mnogo da bi mu uzeo sve. Na brodu se nalazio i učeni isusovac Manoel Alvarez, koji je propovijedao i ispovijedao. Autor je opisao

dolazak u brazilsku luku San Salvador i događaje oko tog dolaska. Opisao je napad na Rio de Janeiro i protjerivanje Francuza, koji su se tamo bili učvrstili, opisao je urođenike kao vrlo divlje barbare i njihove običaje koji su piscu bili smiješni. Onda je brodovlje nastavilo putovanjem prema otocima Tristan da Cunha; pisac je opisao tehniku putoivanja, pa astrolab, razmatranje o nebu i zvijezdama, pticama koje su slijedile brodovlje, studen, morske trave - *cama de bretão* koje su najavljivale blizinu obale. I zbilja, na obzoru uskoro ugledaše otok koji se zvao, ne imenom kapetana, nego kormilara, i tako bio upisan u zemljovid. Sad se pisac gubi u razmatranjima o pohlepi za novcem zbog koje ljudi stupaju u mornaricu. Stari pisci spominjali su ta mora, ali se nisu upuštali u plovidbu po njima. Jedna djevojka pala je u more, kapetan je naredio da se spusti brodić i da je spase, ali ga mornari nisu htjeli poslušati. Nato kapetan trgne sablju. Mornari poslušaaše, ali kasno. Djevojka se već bila utopila. Dana 22. siječnja 1561. došlo je do brodoloma koji je autor opisao kao pad Troje u Vergilijevu epu. Sad su se svi ukrcali na mali brodić i svi su bili jedan drugome neprijatelj i spremni trgnuti oružje. Brod je bio kao kraljevstvo podijeljeno u sebi *in se divisum desolabitur*, opisano u Evandjelju. Kapetana Ruija de Mela da Cãmaru biraju za čelnika. Preživjeli se spase na neki otočić i među njima sve je više trvenja. Oni skrivaju novac u zemlju, krađu namirnice jedni drugima, čak su ubili i pojeli neke brodolomnike, tolika je bila glad. Urođenici (sad se zna da je do brodoloma došlo u blizini otoka Sumatre) napadaju, ali nailaze na otpor i moraju se povući. Portugalci zarobljavaju neke urođenike i ubijaju ih iz osvete. Ovi su se pokoravali i bez pogovora su stavljali glavu na panj. Jednog su pomilovali, da ih odvede nekom kralju koji je Portugalcima bio naklonjen, a bio je i gostoljubiv. Noću su ipak napadnuti i mnogi su ubijeni u snu. No onda je ipak došao odred portugalskih vojnika i spasio ih. Autor završava putopis s citatima iz Jobove knjige i 107. psalma, ističući koliko je lijepo živjeti na kopnu i ići stazama Gospodinovim - *sub tegmine alarum suarum*.

Peti putopis je opis brodoloma Jorgea de Albuquerquea i njegovih drugova za povratka iz Brazilije u Portugal 1565. Uvod je napisan poput datacije bilježničke isprave, a to će reći da se navodi doba vladanja kraljice Katarine, kraljice bake i sl., koja je doznala o ustanku urođenika u Braziliji, koji su počeli opsjedati tvrđave. Kraljica je poslala Duarta Albuquerquea Coelhoa da uguši ustanak, a ovaj je molio kraljicu da s njim pošalje i njegova brata Jorgea Albuquerquea Coelhoa. Nakon sažetog opisa borbi oko gušenja ustanka koji je trajao samo pet dana, opisao je povratak i sukob s dva francuska broda koji su bili veći i bolje oboružani. Jorge Albuquerque Coelho nije se odazvao njihovu pozivu na predaju i tako

je počela borba. Albuquerque je imao posadu od samo sedam ljudi. Nakon kraćeg puškaranja Portugalcima ponestane praha, ali se Albuquerque ipak ne htjede predati. No posada je počela dovikivati Francuzima da se predaju. Na brod je došlo 17 francuskih vojnika, koji su sa zarobljenicima postupali lijepo i uljudno. No onda je počelo nevrijeme, brodovi su plovili u havariji, Francuzi su mislili da su izgubljeni, klekli su u molitvu i molili su Portugalce da im oprostite nepravde koje su im nanijeli. Portugalci bi sad bili iskoristili priliku da se pobune i ubiju Francuze, ali im to nije dopustio Albuquerque, koji je Francuzima pružao najžilaviji otpor. Rekao im je da samo Gospodin može spasiti brod. Francuski kapetan saznao je o ovim dogovorima i odlučio iskrcati Albuquerquea u prvoj luci, ali je Albuquerque to odbio, želeći ostati sa svojim ljudima do kraja. Onda su Francuzi opljačkali portugalske brodove, te oni više nisu bili u plovnom stanju, i otplovili. Albuquerque je poslao jednog čovjeka da izvana popravi brod i održao govor iscrpljenoj posadi, nalik Ksenofontovu i Tissaferneovu govoru, koji su oni održali grčkoj vojsci na povratku iz perzijske službe. Brod je plutao bez jedara i kormila, ali su vjera i nada posade bili veliki. Albuquerque je stavio na jarbol sliku Gospe i Isusa. Neki mornari umrli su od gladi, drugi su predložili da se umrli pojedju, ali Albuquerque nije htio, jer bi to bilo protiv prirode. Priroda se shvaćala na srednjovjekovni način, onako kako ju je vidio Dante. Među mornarima počеше svađe, ali se tu opet pojavio Albuquerque, koji je smirio svađe. Prošao je i jedan brod koji se na njih nije osvrnuo iako ih je vidio, a oni su zazivali u pomoć. Vidjeli su i portugalsko kopno, brdo Sintru, ali ipak nisu mogli doći do obale. Albuquerque je hrabrio posadu, molio se Gospi. Prošao je i drugi brod koji im nije htio pomoći, a onda treći, koji im je pružio pomoć i nije htio novca jer kako su im kazali, pomogoše da ugone Kristu. Kardinal infant dom Henrique poslao je galiju da ih tegli.

U šestome putopisu ispričan je brodolom broda *Santiago* godine 1585. Brod je isplovio iz lisabonske luke 1. travnja 1585., pod zapovjedništvom admirala Fernãa de Mendoçe. Autor predstavlja kapetana i časnike, potom piše o skorbutu, o dušobrižničkom radu kapelana na brodu, o nevremenu u kojem su se ljudi ispovijedali. Došlo je do brodoloma, posada se spasila u malim brodićima i na splavima, ali se nisu svi mogli ukrcati. Oni koji su uspjeli, nisu dali prekobrojnim da se uspnu na splavi da se one ne bi prevrnule, čak su sablje potezali na njih, i žene su gurali od splavi u more. No splavi su ipak bile prepune, pa se čuje zapovijed da se u more bace prekobrojni, među kojima je bilo i plemića. Jedan čovjek javlja se dragovoljno da će poći u more umjesto brata koji je trebao biti bačen. Reče da je njegov brat stariji i da se on mora brinuti o sestri. Neki

plivaju za splavi, jednoga čak prime natrag na splav. Oni koji su se održali na splavi, dokopaju se obale i tamo ih lijepo primi neki crnački poglavica koji je trgovao s Portugalcima.

U sedmom putopisu opisuje se pomorska bitka portugalskog broda *Chagas* godine 1594., koji su napali engleski brodovi kraj Azorskih otoka. Brod se vraćao iz Goe pod zapovjedništvom admirala Francisca de Mela. Kraj Azorskih otoka susretnu engleski brod koji je bio bolje oboružan pa ih napadne. No Portugalci pružiše žilav otpor. Jedan časnik pogođen topovskim tanetom umire i preporučuje drugovima da se dobro brane. Kormilar samovoljno diže bijelu zastavu, ali mu je Nuño Velho istrgne iz ruke i preuzme zapovjedništvo umjesto admirala. Brod gori, ali se Nuño ne predaje, svećenik moli s križem u ruci, brod tone, mornari skaču u more i plivaju prema engleskom brodu, no Englezi ih ubijaju u moru. Luisa, admiralova žena, preporuča se Gospodinu glasno, jedan mornar nudi Englezima svoje dragulje ako mu poštede život, Englezi su suglasni i poštede život trinaestorici mornara, među kojima je i Nuño Velho s kojim Englezi ružno postupaju, jer je u ovoj bitci poginulo čak 90 Engleza, 150 ih je bilo ranjeno, i ranjenici su umirali, svaki dan po jedan ili dva. Poginuo je i engleski kapetan, a general Cheve bio je teško ranjen. Nuña Velha odvode u Englesku grofu Cumberlandu koji s njim lijepo postupa i ugošćuje ga, dok nije platio otkupninu i vratio se kući u Portugal.

Osmi putopis je opis pomorske bitke galije *Santiago* protiv nizozemskih brodova kraj Sv. Helene 1602. Ovaj se brod vraćao iz Indije. Portugalski admiral Dom Francisco Telo dobio je zapovijed da napadne svaki strani brod koji bi se zatekao kraj Svete Helene. No onda je jedan brod iz portugalskog brodovlja pod zapovjedništvom A. Mela de Castra susreo tri nizozemska broda i napao ih, premda je vozio težak teret, koji mu je otežavao kretanje. Melov sin je poginuo, ali to nije smelo ovoga hrabrog kapetana. Sin je, kazao je kapetan, učinio samo svoju vojničku dužnost. Admiral vjeruje u Božju pomoć jer Bog je dao Portugalu vlast nad istočnim morima i dužnost da širi Evanđelje na istoku voljom Krista, pape i Crkve. Prethodnica ovog širenja vjere bili su oci isusovci, ali sada engleski krivovjerci i Nizozemci počinju podvaljivati Portugalcima, koji moraju trpjeti španjolsku vlast, pa se njihovo kolonijalno carstvo raspada. Portugalski brod pogođen je i počinje tonuti, ali admiral diže crvenu zastavu i očekuje borbu prsa o prsa. Posada bi se predala, admiral odbija predaju, otac Felix dolazi na palubu s križem i savjetuje admiralu da se preda kako bi spasio živote posade, ali ga admiral ušutkava, te baca u more sve dokumente i pomorske karte, kako je to zapovjedio kralj. Na palubu se uspinju Nizozemci i udaraju ga po licu,

ne poštujući njegov visoki čin i vojnu etiku. Admiral moli ove divljake da ga ubiju, a Nizozmeci oskvrnjuju slike svetaca i gaze nogama misnu svećeničku odjeću. Autor upozorava da je Francis Drake bio mnogo veći vitez prema portugalskim zarobljenicima. Onda Nizozemci iskrače portugalske zarobljenike na nekom otoku kraj brazilske obale.

* * *

O autorima ovih putopisa znamao samo njihova imena, to su bili Manoel de Mezquita Perestrelo, Manoel Rengel, Henrique Dias, Bento Teixeira Pinto, Manoel Godinho Cardoso, Mechior Estacio do Amaral, sve članovi posade, pisari, možda i svećenici, koji su u pravilu putovali na ovim brodovima. U putopisima se nikad ne ističe ličnost samog pisca, uvijek čitamo o kolektivnoj ličnosti broda, kao sudbinskoj zajednici. Ovi putopisi opisuju brodsku zajednicu u teškoćama nevremena ili u borbi s neprijateljima, potom kako se moli, pa na nekom pustom otoku ili obali, tamo gdje postoji jedino čovjek, Bog i bližnji, a nema društvenog poretka, gospodarskih čimbenika ni države. Tu se vide ljudi u smrtnoj opasnosti kako skrivaju svoj novac, kako potežu sablju da spriječe bližnjega da se popne na splav. Vidi se otac koji napušta malodobnog sina koji više ne može hodati, muž koji, premda admiral, savjetuje ženi da se ne opire Kaferima kad je svlače, jer smo goli izišli iz majčine utrobe. Većina ih u opasnosti postaje gorima od životinja, što može podsjetiti na memoare bivših logoraša u nacističkim logorima smrti.²¹ No nađe se i čovjek koji će dragovoljno zamijeniti brata i umrijeti umjesto njega, kao otac Maksimilian Kolbe u nacističkom logoru, danas svetac Katoličke crkve. Čovjek na brodu, a osobito brodolomac, živi u prostoru između grijeha i svetosti, pakla i raja. U uvjetima krajnje nužde mijenja se i društveni poredak, mijenja se vojna hijerarhija, pa se pojavljuju ličnosti vođe koje će zamijeniti kapetana ili admirala. Neki putopisi pokazuju ljude iznimne hrabrosti, kakav je Nuño Velho, viteške časne ličnosti poput Mela de Castra, koji se smatrao braniteljem kraljeve časti i svoje domovine, Portugala; sve ako je ona i bila pod vlašću Španjolaca, smatrao je Portugal izabranim da vlada istočnim morima i da tamo širi Evanđelje. Ovaj putopis mogao bi se nazvati putopisom ljudske sudbine i prirode. Međutim, on pokazuje da se uođenici, čak i oni koji ranije nisu imali dodira s bijelim

²¹ Podsjećam na sjećanja svećenika Živana Bezića, *U sjeni krematorija*, Split, 1975. Bezić je bio deportiran u Mauthausen a potom u Dachau. On opisuje zatvorenike koji se pretvaraju u životinje sposobne za svaku niskost sve do ubojstva za jedan tanjur neke hrane. No, neki su pružali dokaz svetosti u svojoj ljubavi prema bližnjemu.

ljudima, gotovo uvijek neprijateljski odnose prema brodolomcima upravo u smislu aforizma *homo homini lupus*. Ovi putopisi pokazuju da je univerzalna slika čovjeka koju čitamo u Evandjelju izgubljena i da je misijski pokret toga doba nije uspio obnoviti. Sada se ljudi dijele na kršćane i animiste, ovi posljednji žive kao životinje, njihove države, ako ih ima, loše su upravljane, valja ih obratiti na kršćanstvo, no to se sada pokazuje mnogo težim negoli u antici ili ranom srednjem vijeku.

Ovi putopisi daju malo podataka povjesničarima žednim izvora, ali neizrecive patnje i stradanja o kojima se u njima pripovijeda, te opis pustolovina, ipak daju mnogo nadahnuća velikom broju romana, kao *Las inquietudes de Shanti Andia, e la Estrella del capitán Chimista* španjolskog pisca Pia Baroja ili Dnevniku iz Drugog svjetskog rata Ernsta Jüngera - *Strahlungen*, gdje se pripovijedaju neopisive okrutnosti što su se zbile na raznim brodovima u to doba. More se pojavljuje kao prostor bez milosti, zakona i vlasti gdje je vladalo jedino nasilje i gdje je svak svakome bio neprijatelj.

U drugoj polovici XVI.st. produktivan je odnos putopisa i umjetničke književnosti pa su tako *Luzitanci* Luísa Camõesa u svojim bitnim dijelovima putopis. *Os Lusíadas* znači *Luzitanci* prema latinskom imenu Portugala - Lusitania. Termin *Os Lusíadas* nije iskovao Camões nego André de Resende 1531. u svojoj pjesmi *Carmen eruditum et elegans*. Camões se rodio u Lisabonu 1524., studirao je na Sveučilištu u Coimbri i dobro poznao klasične jezike i književnosti, a potom još španjolsku i talijansku književnost, mitologiju, zemljopis i povijest. Godine 1546. nalazimo ga na dvoru kralja Ivana III., no on uskoro gubi kraljevu milost i mora napustiti dvor, a 1547. ukrcao se za Ceutu, kao vojnik, gdje sudjeluje u borbama. Ranjen je i gubi jedno oko pa se vraća u Lisabon 1552. Tu je dopao tamnice zbog jednog dvoboja, pa se 1553. opet ukrcao za Indiju kao vojnik. God. 1559. doživio je i brodolom u Kineskome moru, a onda se vratio u Portugal. O posljednjim godinama njegova života ne zna se mnogo, umro je 1580.

U svom djelu *Luzitanci* opisuje plovidbu Vasca da Game u Indiju. Ondje ga prima indijski kralj, a Vasco da Gama mu pripovijeda povijest Portugala kao povijest borbe za slobodu od kastilijskih presezanja. Strah od ujedinjenja sa Španjolskom je prema tome temelj portugalskog doživljaja domovine. Svoj ep Camões je napisao slijedeći stilske postupke Vergilijeve *Enejde* i Homera, u plovidbi sudjeluju bogovi koji ometaju Vasca da Gamu ili mu pomažu. Tu pisac nasljeđuje Vergilija i Homera. Camõesu su poznati postupci talijanske renesansne književnosti. Susret Vasca da Gama s indijskim kraljem kojem on pripovijeda povijest Portugala, ima

karakter stvaranja temelja za portugalsko rodoljublje i postojanje koje se traži u povijesti, a povijest se vidi kao borba za slobodu od Kastilije. No sam susret s indijskim kraljem ima karakter susreta dvaju svjetova, Europe, sa sjajem klasičkih književnosti, i Indije, i taj veliki događaj daje Portugalcima značenje velikog naroda, sve ako oni to brojčano i teritorijalno nikad nisu bili. Ep je u svojim bitnim dijelovima putopis u kojem se opisuje plovidba Vasca da Game, a u toj plovidbi pojavljuje se i životopisna pozadina piščeva, koji je sam kao vojnik plovio u Indiju i tamo dulje boravio, ali nije bio povijesna ličnost.

TRAVEL-BOOKS IN THE PERIOD OF THE CONQUEST OF PERU AND REPORTS OF PORTUGUESE SHIPWRECKINGS

Summary

This article is an analysis of the travel-books which followed the conquest of Peru written by Pedro Cieza de Leon, Diego de Landa and others. Here the description of Peru is given, the structure of the Inca-Empire and their religion which was very important in the Peru politics. Cieza de Leon describes and evaluates their religion which was different in each tribe and he described also the discussion of the Spaniards with vernacular priests. The Inca knew a top divinity, who was not worshiped, because the minor divinities had a more important role in the daily politics. In frequent theological discussion the Inca said that their top God was the same as the Christian God. The authors describe then their architecture and the evangelisation of these tribes. But there are reports on the rising Anglo-Spanish rivalry in these colonies.

Finally the reports of the Portuguese shipwrecking are reviewed. Here can be seen that the tribes, which the Portuguese met in Overseas, always attacked them and that points out Jesus's order to love each other and his universal sighting of Man. On the other side we see how people behave in danger of death. Most of them turn to scoundrels who will do everything to save their lives. Other resign and expect their death in prayer.